УДК 81’27:81’38
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.49.6

ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВЕ МОВЛЕННЯ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

GENDER-SENSITIVE SPEECH IN OFFICIAL-BUSINESS COMMUNICATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Ковальова І.О.,
orcid.org/0000-0002-9056-4744
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»

У статті досліджено особливості функціонування гендерно чутливого мовлення в сучасній офіційно-діловій комунікації України в умовах євроінтеграційних процесів і трансформації мовної політики. Обґрунтовано, що впровадження гендерно чутливих мовних практик сприяє реалізації принципів рівності, недискримінації та модернізації професійної комунікації. Проаналізовано теоретичні засади гендерної лінгвістики, проблему мовного андроцентризму та нормативні основи використання фемінітивів відповідно до чинної редакції «Українського правопису» й змін до Національного класифікатора професій.

Охарактеризовано основні словотвірні моделі творення фемінітивів, визначено специфіку їхнього функціонування в офіційно-діловому стилі та окреслено чинники, що впливають на поширення нової мовної норми. Емпіричну базу дослідження становить контент-аналіз матеріалів офіційного вебсайту Національного університету «Чернігівська політехніка», який охопив новинні повідомлення, інформаційні матеріали, силабуси та окремі види нормативної документації. Встановлено, що найпослідовніше фемінітиви використовуються в інформаційній комунікації, тоді як у документах нормативного характеру переважають маскулінітиви як узагальнені назви посад. Це свідчить про співіснування персоніфікованої та узагальненої моделей номінації, що є характерним для сучасного етапу розвитку офіційно-ділового мовлення.

Наукова новизна дослідження полягає в поєднанні теоретико-методологічного аналізу з результатами авторського моніторингу офіційної комунікації закладу вищої освіти. Практичне значення роботи полягає в можливості використання отриманих результатів під час розроблення галузевих і локальних рекомендацій щодо оформлення кадрової документації, навчально-методичних праць та інформаційних ресурсів ЗВО.

Ключові слова: гендерно чутливе мовлення, фемінітиви, офіційно-ділова комунікація, гендерна лінгвістика, мовна норма, контент-аналіз.

The article examines the functioning of gender-sensitive language in contemporary official business communication in Ukraine within the context of European integration and the transformation of language policy. It substantiates that the implementation of gender-sensitive language practices contributes to the promotion of equality, non-discrimination, and the modernization of professional communication. The study analyzes the theoretical foundations of gender linguistics, the problem of linguistic androcentrism, and the regulatory framework governing the use of feminine professional titles in accordance with the current edition of the Ukrainian Orthography (2019) and the amendments to the National Classification of Occupations.

The paper characterizes the main word-formation patterns used to create feminine professional titles, identifies the peculiarities of their functioning in official business discourse, and outlines the factors influencing the spread of the new language norm. The empirical part of the research is based on a qualitative content analysis of the official website of Chernihiv Polytechnic National University, including news reports, informational materials, course syllabi, and selected administrative documents. The findings demonstrate that feminine professional titles are used most consistently in informational communication, whereas normative documents predominantly retain masculine forms as generalized occupational designations. This indicates the coexistence of personalized and generalized nomination models, reflecting the transitional stage in the development of contemporary official business language.

The scientific novelty of the study lies in combining theoretical analysis with an original content analysis of gender-sensitive language in the official communication of a higher education institution. The practical significance of the findings is determined by the possibility of applying the proposed recommendations in the preparation of administrative documents, educational and methodological materials, and institutional information resources, contributing to the consistent implementation of modern Ukrainian language standards.

Key words: gender-sensitive language, feminine professional titles, official business communication, gender linguistics, language norm, content analysis.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс України супроводжується трансформацією суспільних інститутів і утвердженням принципів рівності, інклюзивності та недискримінації. Ці процеси позначаються і на мовній практиці, зокрема на розвитку офіційно-ділової комунікації, у якій поступово утверджуються гендерно чутливі мовні норми.

Послідовна імплементація гендерно чутливого мовлення в діловий дискурс є відповіддю на нові соціальні реалії, де панівне використання назв професій і посад у формі чоловічого роду суперечить зростанню репрезентації жінок у державному управлінні, освіті, науці та громадському секторі. Відтак проблема мовної маркованості професійного статусу жінок виходить поза межі чистої дериватології й набуває вагомого соціолінгвістичного виміру.

Важливим етапом кодифікації сучасної мовної норми стало закріплення правил творення фемінітивів в «Українському правописі» (2019) [1]. Водночас офіційна комунікація характеризується стилістичною та жанровою варіативністю, оскільки поряд із нормативними жіночими номінаціями продовжують функціонувати традиційні маскулінітиви, що зумовлює паралелізм слововживання в кадровому документообігу та публічних текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика відновлення питомих мовних норм на противагу радянським деструктивним уніфікаціям, як і всебічний аналіз новацій «Українського правопису» (2019), перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних дослідників (Л. Масенко, А. Нелюба, О. Малахова, О. Синчак, І. Бодра, С. Борщевський, Н. Кочукова, А. Архангельська, М. Брус, Л. Томіленко та ін.). Значний пласт мовознавчих праць присвячено кодифікації граматичних і лексичних явищ, порівняльній характеристиці варіантних норм та розробці методичних засад викладання оновленої орфографічної системи у вищій школі (С. Бибик, О. Ципердюк, В. Вітюк та ін.). Особливе місце в сучасній науковій парадигмі посідає вивчення фемінітивів як специфічних лінгвальних одиниць, що знайшло відображення в розвідках М. Брус, Т. Космеди, М. Навальної, Л. Ставицької, О. Тараненка та інших лінгвістів. Попри ґрунтовну теоретичну базу, і досі залишається малодослідженим комплекс питань, пов'язаних із реалізацією словотвірних моделей, жанрово-стильовим маркуванням та практичною імплементацією гендерно чутливої лексики в офіційно-діловій комунікації закладів вищої освіти.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати співвідношення нормативних приписів та реальної практики вживання гендерно чутливої лексики в офіційно-діловій комунікації закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Становлення гендерної лінгвістики як самостійної галузі мовознавства у другій половині XX століття відбулося на перетині соціолінгвістики, феміністичної теорії та соціального конструктивізму. В українському мовознавчому просторі системне осмислення взаємозв'язку мови й гендеру активізувалося на межі XX–XXI століть, коли репрезентацію жінок і чоловіків у мовній системі почали розглядати як маркер демократизації суспільства та показник динаміки сучасної літературної норми.

Базовою категорією цієї галузі є гендерно чутлива комунікація, що передбачає свідомий вибір мовних одиниць для паритетного представлення статей у публічній сфері та нейтралізації дискримінаційних виявів у тексті. Досліджуючи практичний аспект цієї проблеми, Г. Сюта зазначає, що залучення фемінітивів в офіційно-ділову комунікацію характеризується поступовим розширенням сфери їхнього функціоналу, проте виявляє чітку сегментацію залежно від жанрової специфіки документа та контексту [2, с. 179].

Проблемним ядром гендерної лінгвістики залишається мовний андроцентризм – традиція застосування форм чоловічого роду як універсальних номінацій осіб незалежно від їхньої біологічної та соціальної статі. В офіційно-діловому стилі це позначається граматичною та семантичною неузгодженістю, коли формально маскулінітивна назва посади поєднується з дієсловами чи узгодженими атрибутами у формі жіночого роду (наприклад, у синтаксичних конструкціях на кшталт *«професор Ковальова», «керівник заявила», «директор підписала»*).

Аналізуючи витоки цієї тенденції, Л. Масенко зауважує, що домінування некоординованих маскулінітивів стало наслідком уніфікаційної мовної політики радянського періоду, спрямованої на нівелювання питомої словотвірної специфіки та витіснення жіночих номінацій із професійної сфери [3, с. 78]. О. Синчак наголошує, що така синтаксична асиметрія формує ефект «дискурсивної невидимості» жінок, тоді як відновлення активного вжитку фемінітивів є поверненням до органічних деривaційних моделей української мови [4, с. 67].

Поширення гендерно чутливого мовлення в сучасній Україні зумовлене не лише внутрішнім соціокультурним запитом, а й адаптацією

міжнародних правових стандартів. Зокрема, орієнтирами впровадження мовного паритету виступають Стратегія гендерної рівності Ради Європи та офіційні рекомендації Організації Об'єднаних Націй щодо застосування гендерно чутливого мовлення в інституційній практиці [5].

Важливим етапом нормалізації сучасної мовної практики стало ухвалення оновленої редакції «Українського правопису» (2019). Відповідно до § 32 кодифіковано правила творення назв осіб жіночої статі за допомогою афіксів -к(а), -ин(я), -иц(я) та -ес(а) [1, с. 65]. Суттєвим чинником для кадрового документообігу стало також внесення змін до Національного класифікатора професій (ДК 003:2010) на підставі наказу Мінекономіки № 1574, що дозволило адаптувати назви посад відповідно до статі працівника в офіційній документації [6].

Досліджуючи словотвірний потенціал української мови, А. Нелюба зазначає, що вітчизняна мовна система має розгалужену традицію творення жіночих номінацій, однак їхнє поширення в офіційно-діловому стилі тривалий час стримувалося штучними позамовними чинниками [7, с. 60].

На думку О. Синчак, більшість уживаних нині фемінітивів належить до лексичного фонду, кодифікованого ще в словниках першої третини ХХ століття. Відтак труднощі їхнього сучасного сприйняття зумовлені не словотвірною неприродністю, а тривалим витісненням із публічного дискурсу [4, с. 67].

У професійно-освітній сфері найвищий деривaційний потенціал виявляє суфікс -к(а), який слугує основним формантом для творення назв посад і вчених звань у закладах вищої освіти (*викладачка, доцентка, професорка, директорка, завідувачка*). Суфікс -ин(я) функціонує переважно у назвах осіб за видом інтелектуальної та наукової діяльності (*філологиня, соціологиня, психологиня*), а формант -иц(я) реалізується в дериватах, корелятивних із чоловічими найменуваннями на *-ник* та *-ець* (*керівниця, законодавиця, дослідниця*).

Натомість суфікс -ес(а) є малопродуктивним у творенні нових професійних назв і властивий здебільшого давнішим запозиченням. Водночас у сучасному освітньому дискурсі цей формант подекуди залучають для творення оказіональних чи потенційних фемінітивів на позначення адміністративних посад. Зокрема, прагнучи підкреслити статусність керівних ролей в університетській ієрархії, окремі мовці обирають форму *деканеса* (поруч із нормативним *деканка*). Такий вибір мотивований її стилістичною піднесеністю та прагненням уникнути демінутивних чи знижених відтінків, які часом суб'єктивно приписують суфіксу -к(а).

Попри нормативне закріплення, використання фемінітивів у діловому мовленні вищої школи ще не набуло цілісної системності. Окрему увагу дослідники звертають на деривaційні ускладнення під час творення конкретних назв посад. Як зауважує Л. Масенко, ці труднощі спричинені системною мовною асиметрією, коли фонетичні, морфонологічні чи семантичні особливості твірної основи ускладнюють формування стилістично нейтрального фемінітива [8, с. 34].

У сучасній мовній практиці виокремлюються три ключові групи словотвірних і семантичних труднощів, які безпосередньо впливають на інституційний простір ЗВО:

1. Словотвірно-варіантні явища, зумовлені деривaційною конкуренцією афіксів у професійній сфері (*магістерка / магістриня, критикиня / критикеса, вихованка / вихованиця*).

2. Стилістично-оцінні застереження, пов'язані з наявним у свідомості частини мовців суб'єктивним упередженням щодо суфікса -к(а): додавання цього форманта до назв висококваліфікованих чи інженерно-технічних спеціальностей (*архітекторка, інженерка*) дехто сприймає як надання посаді зниженого відтінку.

3. Пошук нових словотвірних моделей для академічних статусів: зумовлений браком у традиційній мовній системі стилістично маркованих фемінітивів для номінації жінок із високими науковими ступенями та вченими званнями. Це спонукає мовців шукати оновлені деривaційні засоби (*докторка, академікиня, професорка*) задля адекватного відображення статусу науковиць без втрати високого професійного регістру.

Фіксація оновлених форм у живій комунікації засвідчує, що мовний узус часто випереджає офіційну кодифікацію. Виразною тенденцією є розширення деривaційного потенціалу суфікса -ин(я) для слів із основою на приголосний (*філологиня, математикиня, філософиня, медикиня*), що слугує дієвим засобом підвищення стилістичного регістру назви. Водночас актуалізується відновлення історичних моделей за зразком *секретарка, архіварка*.

Наочним прикладом такої внутрішньосистемної конкуренції та пошуку оптимальної деривaційної моделі є паралельне функціонування варіантного ряду *мовознавиця*, *мовознавка* та *мовознавчиня*. Словникова кодифікація послідовно закріплює форму *мовознавиця* як нормативну за модельною аналогією до іменників на

-ець. Варіант *мовознавка* побутує в медійному мовленні завдяки прагненню до економії, тоді як *мовознавчиня* демонструє спробу застосування суфікса -ин(я) із інтерфіксацією для підкреслення академічного статусу, проте залишається периферійною в кадровому діловодстві.

Розширення словотвірної динаміки фемінітивів в академічному дискурсі ЗВО відображає ширший загальномовний процес подолання номінативної асиметрії. Як зазначає дослідниця О. Синчак [4, с. 67], випереджальний характер медійного та наукового узусу щодо кодифікаційних норм вимагає подолання застарілих стереотипів. Тривалий час у традиційній лінгвістиці фемінітиви кваліфікували переважно як елементи з обмеженою (розмовною) стилістичною маркованістю, проте новітні лексикографічні концепції та інституційна практика підтверджують їхню повноцінну функціональність у науковому й офіційно-діловому стилях.

Зазначена деривaційна конкуренція та стилістичне варіювання в академічному середовищі узгоджуються із засадничими тенденціями сучасної фемінітивної лексикографії: дотриманням паритетності дефініцій (відмова від трактування жіночих назв як суто похідних та орієнтація на експлікацію високого професійного статусу особи); активізацією питомих словотвірних моделей за принципом українізації лексичного складу замість запозичення іншомовних інновацій; визнанням рівноцінності та кодифікаційною фіксацією варіативних тріад чи дублетів (*лексикографка / лексикографиня*, *видавниця / видавчиня*), що віддзеркалює пошук мовною спільнотою балансу між мовною економією, прагненням до академічної піднесеності та системними нормами.

Для оцінювання сучасної мовної практики здійснено контент-аналіз матеріалів офіційного вебсайту Національного університету «Чернігівська політехніка» (інформаційно-новинні публікації, представницькі сторінки кафедр, робочі програми дисциплін, нормативно-розпорядча документація). Об'єктивність і репрезентативність одержаних результатів забезпечено формуванням цільової вибірки, що охопила понад 400 текстових одиниць різної жанрової природи, оприлюднених протягом 2024–2026 років. Одиницями спостереження слугували контексти вжитку номінацій осіб жіночої статі за посадою, вченим званням, науковим ступенем та видом діяльності. Для якісно-кількісного зіставлення досліджуваний масив було поділено на три сегменти:

– публіцистично-медійний (понад 230 новинних повідомлень, анонсів подій, матеріалів прес-служби та інтерв'ю);

– репрезентативно-інформаційний (понад 100 персональних сторінок викладачів, сторінок кафедр та описів освітніх програм);

– офіційно-нормативний (70 документів високого рівня стандартизації: положення про підрозділи, регламенти освітніх програм, правила внутрішнього розпорядку, публічні звітні матеріали та типові бланкові форми).

Застосування методу контент-аналізу у поєднанні з дистрибутивним і контекстологічним аналізом уможливило встановлення співвідношення між номінативними одиницями чоловічого та жіночого роду залежно від ступеня офіційності й комунікативної прагматики тексту. Результати спостережень систематизовано в табл. 1.

Опрацьований масив джерел дає підстави виокремити три основні функціонально-контекстуальні моделі номінації осіб в університетському просторі:

1. Адресно-персоніфікована модель (іміджеві та рекламні матеріали, представницькі сторінки кафедр). У цих текстах спостерігається виразна тенденція до вжитку кодифікованих фемініти-

Таблиця 1

Особливості використання фемінітивів у різних видах офіційної комунікації закладу вищої освіти

Вид офіційної комунікації	Переважна мовна практика	Типові приклади
Новини університету	Активне використання фемінітивів	доцентка, професорка, здобувачка, директорка центру
Інформаційні повідомлення	Переважно фемінітиви щодо конкретних осіб	викладачка, аспірантка, керівниця проєкту
Сторінки кафедр	Змішана практика	професорка / професор, доцентка / доцент
Робочі програми навчальних дисциплін	Гендерно-нейтральна шаблонізація	викладач (і), розробник (и)
Накази та положення	Переважають маскулінітиви	декан, завідувач кафедри, керівник освітньої програми

вів (*доцентка кафедри, керівниця проєкту, лекторка*). Номінація конкретної особи жіночої статі зумовлює потребу усунення граматичної асиметрії, тому узгодження роду назви посади зі статтю суб'єкта є комунікативно та семантично обґрунтованим, а також відповідає лексикографічному принципу паритетності номінацій.

2. Публіцистично-інформаційна модель (новинна стрічка вебсайту, анонси подій, пресрелізи, офіційні соцмережі). Тут виявлено найвищу деривaційну активність гендерно маркованої лексики (*спікерка, модераторка, координаторка освітніх програм*). Низький рівень юридичної стандартизації та спрямованість на загальну аудиторію сприяють оперативній інтеграції правописних інновацій і словотвірних дублетів, що формує сучасний публічний образ науковиць та відображає випереджальний характер узусу ЗВО щодо офіційної кодифікації.

3. Абстраговано-узагальнена модель (установчі та нормативні акти: положення про підрозділи, правила внутрішнього розпорядку, регламенти освітніх програм). У цьому секторі стабільно домінують традиційні маскулінітиви (*завідувач кафедри, здобувач освіти, працівник, ректор*). Вони функціонують як абстрактні правові категорії, де граматичний чоловічий рід виступає нейтральним позначенням посадової позиції чи статусу.

Виявлена трикомпонентна диференціація доводить, що основним чинником, який стримує суцільну фемінітивацію, є не свідомий мовний спротив, а жанрова природа документа та рівень його юридичної стандартизації.

Окремої уваги заслуговує якісний аналіз причин мовної варіативності, виявленої під час моніторингу персональних сторінок науковців та інформаційних матеріалів кафедр. Результати спостережень дають підстави стверджувати, що вибір між маскулінітивом та фемінітивом у цих жанрах визначається чотирма основними чинниками:

– Психолого-віковим та академічним статусом суб'єкта номінації: представниці молодшої та середньої генерації науковців схильні до активнішої самоідентифікації за допомогою кодифікованих фемінітивів (*асистентка, аспірантка, дослідниця*), тоді як дослідниці старшого віку частіше віддають перевагу традиційному маскулінітиву (*науковий співробітник, член-кореспондент, професор*), вбачаючи в ньому вищий рівень академічної традиційності та статусності.

– Стилістично-оцінними стереотипами щодо словотвірних формантів: у мовній свідомості окремих носіїв досі побутує суб'єктивне упередження проти суфікса *-к(а)* для висококваліфікованих чи інженерно-технічних спеціальностей (*архітекторка, інженерка, деканка*), який сприймається як такий, що надає посаді демінутивного чи зниженого відтінку. Це спонукає мовців шукати альтернативні форманти підвищеного стилістичного регістру (*математикиня, деканеса*) або обирати варіантні дублети (*лексикографка / лексикографиня*).

– Типом цифрового шаблону вебресурсу: використання уніфікованих форм під час розроблення та заповнення вебсторінок (зокрема стандартних програмних модулів для персональних профілів чи інформації про кафедру) часто надає авторові заздалегідь запрограмовану форму чоловічого роду або варіант із дужками (*викладач (-ка), аспірант (-ка)*), що технічно обмежує використання нормативного фемінітива.

– Рівнем мовно-стилістичної саморефлексії та компетентності укладачів контенту: відсутність затвердженого локального корпоративного кодексу мовлення ЗВО призводить до того, що в межах однієї кафедри чи факультету паралельно уживаються протилежні моделі слововживання (*законодавиця / законодавець, доцентка / доцент*), створюючи ефект стихійної та неупорядкованої дублетності.

Висновки. Одержані дані підтверджують закономірність закріплення фемінітивів у сучасній мовній практиці вищої школи. Кодифікація в «Українському правописі» (2019) та адаптаційні можливості Національного класифікатора професій (ДК 003:2010) сформували підґрунтя для їхнього використання в інституційній сфері. Подолання виявленої стихійної варіативності вимагає системної координації мовної політики. Науково обґрунтованим кроком має стати розроблення уніфікованих рекомендацій МОН України (у співпраці з Інститутом української мови НАН України) щодо нормативних меж застосування фемінітивів у різних жанрах інституційного дискурсу. Комплексна імплементація оновленого узусу потребує реалізації на двох рівнях: технологічному – через цифрову уніфікацію (адаптацію електронних систем документообігу, автошаблонів та освітніх платформ, зокрема Moodle); управлінсько-комунікативному – шляхом оновлення внутрішніх положень із діловодства та запровадження цільових програм із корпоративної культури мовлення для працівників кадрових, навчально-методичних і медійних підрозділів вишів.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у поглибленні концептуальних засад соці-

олінгвістики щодо динаміки мовної норми в умовах правописних трансформацій та інституційного реформування вищої школи. Перспективи подальших розробок у цьому напрямі вбачаємо у проведенні порівняльного соціолінгвістичного моніторингу мовної практики закладів вищої освіти різних регіонів України, а також у порівняльному аналізі динаміки впровадження фемінітивів у вітчизняний та європейський академічний дискурс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Український правопис / Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.

2. Сюта Г. Фемінативи в мові української освітньо-наукової сфери: офіційна і напівофіційна практика. *Культура слова.* 2024. Вип. 100. С.175–189

3. Масенко Л. Т. Мова і політика. Вид. 2-ге, доповн. Київ : Соняшник, 2004. 119 с.

4. Синчак О. Вплив мовної політики на лексикографування фемінітивів. *Ucrainica X: Současná ukrainistika problémy jazyka, literatury and kultury.* 2023. С. 63–71.

5. Цілі сталого розвитку / Програма розвитку ООН (UNDP). URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku/gender-equality (дата звернення: 15.06.2026).

6. Класифікатор професій : ДК 003:2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/va003609-10 (дата звернення: 04.09.2026).

7. Нелюба А. М. «Український правопис» і тотальна фемінітивізація. *Українська мова*. 2023. № 3. С. 58–67.

8. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2004. 163 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 07.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.11.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2026